

Jere Jareb (1922–2017) i Leksikografski zavod – spomen-crtica

Malo prije zaključenja ovoga broja časopisa *Studia lexicographica* objavljeno je da je 20. XI. 2017. u Charlottesvilleu (Virginia) preminuo zaslužni hrvatsko-američki povjesničar Jere Jareb. Životni put vodio ga je od rodnih Šepurina na Prviću, preko gimnazijskoga školovanja u Šibeniku i pravnoga studija u Zagrebu, izbjegličkoga logora i bolnice u Klagenfurtu do Columbia Universityja u New Yorku, gdje je 1955. diplomirao povijest i 1964. doktorirao tezom *The Adriatic Question from June 1919 to February 1924*. Povijest je, naravno, i predavao, od 1963. na Rutgers Universityju u New Brunswicku (New Jersey) te od 1966. na Saint Francis Collegeu u Lorettu (Pennsylvania), gdje je od 1970. bio predstojnik odsjeka za povijest i političke znanosti, umirovljen 1992.

Među publikacijama Leksikografskoga zavoda, najpotpuniji podatci o Jarebovu profesionalnom životopisu mogu se naći u članku Nikice Barića, objavljenom 2005. u šestom svesku *Hrvatskoga biografskoga leksikona*, koji je već neko vrijeme i internetski dostupan. Pri Hrvatskom institutu za povijest – ustanovi s kojom je nakon umirovljenja najuže surađivao – posvećen mu je pak broj *Časopisa za suvremenu povijest* (2008., 3), uključujući opsežan razgovor koji je vodio Hrvoje Matković (izvorno objavljen 2002., također u *Časopisu za suvremenu povijest*) te Jarebovu stručnu autobiografiju za razdoblje 1952–2005., koju je dopunio nećak mu Mario Jareb (oboje se može naći na portalu Hrčak). Nadovezujući se na ondje već rečeno, zapisujem nekoliko riječi o Jeri Jarebu iz perspektive urednika za povijest XX. stoljeća u *Hrvatskom biografskom leksikonu*.

Formiran u krugu mladih hrvatskih nacionalista, dobrim dijelom sa širega šibenskoga područja, u kojem je jednu od središnjih uloga imao kolega mu i prijatelj Milivoj Karamarko, Jareb je i kao zagrebački student političkim i povijesnim člancima surađivao u periodicima *Ustaška mladež*, *Hrvatska revija*, *Nezavisna Država Hrvatska*, *Plug*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatska mladost* i *Hrvatski narod*.

Kako bilo, nacionalni idealizam toga kruga nije bio nekritički – »Mnogi moji mladi prijatelji iz ratnih dana u Zagrebu pravili su u našim razgovorima razliku iz-

među hrvatske države kao trajne narodne vrijednosti i režima, koji je prolazan«, reći će Jareb 2002. u razgovoru s Matkovićem, prisjećajući se u više navrata i Karamarka, po svoj prilici ubijenoga od pripadnika Luburićeve Hrvatske obrane nakon što je u članku *Spas republike* i javno pozvao na stvaranje »hrvatske nacionalne fronte« u suradnji s »konzervativnim« prvacima Hrvatske seljačke stranke i na približavanje zapadnim Saveznicima u očekivanju njihova sukoba sa SSSR-om (*Plug*, 1944., 17–18).

U skladu s tim, i nakon 1945. Jareb je najbližije surađivao s hrvatskim emigrantima, poput Vinka Nikolića i Karla Mirtha, koji su zamisao o samostalnoj, demokratskoj Hrvatskoj promovirali poglavito kulturno-publicističkim nastojanjima, uz odmak od prežitaka ustaštva (među ostalim, i zbog represivne unutarnje politike 1941–45), no otklanjajući i predvodničke aspiracije iseljeničke Hrvatske seljačke stranke, koja se krajnje upitno pozivala na izborni legitimitet iz 1938. Istodobno, osim dijalogom s tim skupinama, mogućnost okupljanja razdrobljenoga hrvatskoga korpusa iskušavala se i prema mlađem iseljeničkom naraštaju te različitim krugovima i pojedincima u domovini (ne samo disidentima). Ili, kako je to Matkoviću izjavio Jareb: »Među svima Hrvatima raznih političkih pogleda širio sam snošljivost i savjetovao ljudske odnose«.

Objavljujući od 1950-ih u iseljeničkim periodicima poput *Hrvatske revije*, *Croatia Pressa*, *Journal of Croatian Studies* i *Hrvatskoga glasa*, kao povjesničar Jareb je u prvo vrijeme pretežno pisao o razdoblju Prvoga svjetskoga rata i neposrednoga poraća, napose o hrvatsko-srpskim odnosima i ustroju jugoslavenske države te o njezinu prijepornomu razgraničenju s Italijom, posebice uzimajući u obzir američka diplomatska izvješća.

Osvrćući se pak na memoare Vladka Mačeka (u *Hrvatskoj reviji* 1959. te prošireno u knjizi *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires 1960), počevši od godine 1895. u većoj je mjeri zahvatio i međuratno te razdoblje Drugoga svjetskoga rata, napose podrobno razdoblje 1929–45., donekle sve do kraja 1950-ih. Tim pionirskim prinosom proučavanju tada još nedavne hrvatske prošlosti, nastalim što se tiče dostupnosti izvora i literature u nezahvalnim uvjetima, ali i bez cenzorskih ograničenja, Jareb nije samo dao slojevit činjenični prikaz nego i trasirao različite istraživačke smjerove, od kojih mnogi još uvijek nisu ni približno iscrpljeni. Otklonom od jednostrane propagande odnosno od s njome nerijetko isprepletenih političkih, a i historio-grafsko-publicističkih baština ustaškoga, seljačkoga i komunističkoga pokreta (svaka od tih, dakako, imala je i još uvijek ima i vlastite »slijepe pjege«), ponudio je i mnoštvo poticajnih sinteznih tumačenja – premda zacijelo nisu baš sva održiva, relevantna su već i kao protuteža u dobrom dijelu literature podrazumijevanom shvaćanju prema kojem je jugoslavenska država gotovo pa sudbinski zadana, a hrvatska samo neka vrsta prolazne iznimke.

No, premda historiografski »tour de force«, *Pola stoljeća hrvatske politike* nije i posve hladno djelo nezainteresiranoga promatrača. Onkraj suzdržane argumentacije i obilata kritičkoga aparata, karakterističnih primjerice za Jarebove dubinske raščlambe razilaženja između lijepih parola i stvarnih postupaka triju sukobljenih pokreta (k tomu duboko podijeljenih i unutar sebe), prisutna je u njem i angažirana, programska sastavnica, uključujući i jedan od prvih – u smislu društvenoga ostracizma zasigurno i u emigraciji rizičnih – pokušaja da se uvođenjem svojevrsne multiperspektivnosti nadiđe isključivost među tzv. običnim ljudima (na drugim mjestima slično se, primjerice, razmatra i položaj srpske manjine u Hrvatskoj): »Mali čovjek, Hrvat borac, koji je spreman ginuti za svoju osobnu i zajedničku slobodu, najsvjetlija je pojava četirigodišnjeg hrvatskog rata. Za slobodu se je borio i dalmatinski i istarski Hrvat, koji se je radi sticaja okolnosti našao u partizanskoj vojsci. Idealizam, borba za slobodu i hrvatstvo jednako su bili zajednički hrvatskim vojnicima, domobranima i ustašama, kao i hrvatskih partizanima iz Dalmatinske i Istarske Hrvatske. [...] Na sadašnjim i budućim hrvatskim generacijama leži velika odgovornost. One trebaju upoznati sve pogreške i propuste hrvatske politike i iz njih izvući pouku za budućnost«.

Ukratko, kada se za *Hrvatski biografski leksikon* pišu ili uređuju životopisi političara i drugih javnih djelatnika iz prve polovice XX. st., gotovo je uobičajeni postupak pogledati u imensko kazalo te Jarebove knjige, ili barem uzeti u obzir njegove poglede na pojedina zbivanja.

Kako se inače 2002. prisjeća u razgovoru s Matkovićem, zadobivši s *Pola stoljeća hrvatske politike* priznanje i među neistomišljenicima, uspostavio je veze s mnogim tada još živim iseljenim hrvatskim političarima i publicistima. Pribavljajući na taj način ne samo raznovrsne obavijesti nego i tiskovine te naročito rukopisne ostavštine (korespondenciju, dnevničke zapise i sl.), sljedećih je desetljeća znatan trud ulagao u njihovo priređivanje za tisak, uglavnom uz opsežne uvodne studije i kritički aparat (npr. Džafera Kulenovića *Sabrana djela 1945–1956*, Buenos Aires 1978; *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, Cleveland 1982; »Bilješke sa sjednica Duglavičkog vijeća 1943.–1945«, *Žubilarni zbornik Hrvatske revije 1951–1975*, München–Barcelona 1976). Dakako, premda nešto rjeđe, i ti se, kao i kasniji Jarebovi uratci, navode u literaturi novijih svezaka *Hrvatskoga biografskoga leksikona*.

Osim izvora koji bi inače ostali u privatnom posjedu ili u ograničenom kola-nju, priređivao je on i gradivo inozemnih javnih arhiva, vezano uz noviju hrvatsku povijest (npr. »The End of the Croatian Army at Bleiburg, Austria, in May 1945, According to English Military Documents«, *Journal of Croatian Studies*, 1977–78).

Razumljivo, u znatno užem krugu Jarebov je opus i prije 1990. bio poznat u Hrvatskoj. Uspostavom slobodne komunikacije s iseljeništvom to se donekle izmijenilo, ali zapravo do danas u nedostatnoj mjeri – na obje strane ideološko-političkoga

spektra, usudim se reći. Od 1994. do 2003. većinu je radova objavio u *Časopisu za suvremenu povijest* (po kontroverznosti predmeta izdvajam članak o sovjetskim dodirima s Antom Pavelićem 1944–45., u br. 1 iz 1995., po opsegu onaj o hrvatskom iseljeništvu u SAD 1941–47., u br. 1 iz 2005). U nakladi Hrvatskoga instituta za povijest tiskane su mu i dokumentarne zbirke *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945* (1997) i *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945* (2001) te zasad jedino domovinsko izdanje knjige *Pola stoljeća hrvatske politike* (1995), a za Nakladu Starčević uredio je te godine *Sjećanja i zapažanja 1925–1945* Eugena Dide Kvaternika. Njegovo pak otkriće poslijeratne smrtne presude Filipu Lukasu, predsjedniku Matice hrvatske (*Kolo*, 1998., 3), nedavno je aktualizirano uspelim revizijskim postupkom.

Toliko posvećen prikupljanju odnosno publikaciji izvora, Jareb je iznimno cijenio bibliografsku osnovicu historiografije (preglede tekuće hrvatske iseljeničke produkcije objavljivao je u *Croatia Pressu* 1957–72), a uza nj i ono što bi se uz ponešto slobode moglo nazvati društveno-humanističkom infrastrukturom. Primjerice, još 1953. suosnovao je Hrvatsku akademiju Amerike (The Croatian Academy of America), djelujući potom kao tajnik i predsjednik te dugogodišnji urednik njezina već spomenuta godišnjaka *Journal of Croatian Studies*. Što se tiče domovine, u *Pola stoljeća hrvatske politike* jedan je pohvalni odjeljak posvetio Hrvatskom izdavačkom bibliografskomu zavodu, a još 1956. prikazao je i prvi svezak *Enciklopedije Jugoslavije* Leksikografskoga zavoda (*Croatia Press*, br. 162).

Na Matkovićevo pitanje o problemima i zadaćama hrvatske historiografije, Jareb je 2002. s višestrukim razlozima upozorio na potrebu za izradbom solidnih životopisa vodećih političara XIX. i XX. st., ali i za sustavnim izdavanjem njihovih dnevničkih i memoarskih zapisa, biografskoga leksikona te uopće kontinuiranoga rada na bibliografiji: »Leksikografski zavod pod uredništvom Mate Ujevića izdao je povijesnu bibliografiju rasprava i članaka od 1835. do 1940. u četiri ili pet knjiga enciklopedijskog formata. Tu bi bibliografiju trebalo nastaviti od 1941. do danas, te onda proslijediti godišnjim izdanjima. Koliko je taj Ujevićev napor uopće poznat našim povjesničarima i od njih upotrebljavan?«.

Stjecajem životnih okolnosti, Jarebu je bio dobro poznat i Bibliografski katalog jugoslavenske periodike, izrađen u Leksikografskom zavodu tijekom 1950-ih. Naime, od samoga njegova osnutka 1950. u Leksikografskom je zavodu, pretežno upravo na popisivanju i katalogizaciji periodike, radila i Olga Živković (1927), studentica Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta. Neznam nam kanalima, kakvih je očito bilo i u ta olovna vremena, Jarebu je u Ameriku slala domovinsku literaturu, zacijelo i razne bibliografske podatke. Iz razgovora s Matkovićem nije sasvim jasno u kojem je trenutku ta veza preasla u ljubav, no 1959. Olga je »turistički« otputovala u inozemstvo da se u Zavod više nikada ne vrati, vjenčavši se ubrzo s Jerom u New Yorku.

Člancima »Ustaše« i »Nezavisna Država Hrvatska« Jareb je surađivao i u drugom svesku *Hrvatskoga leksikona* (1997), a početkom 2000-ih spremno se odazvao na zamolbu Nataše Bašić, glavne urednice zavodske *Bibliografije Hrvatske revije 1951–2000* (2003), pridonijevši naročito razrješenju mnogobrojnih pseudonima i šifara.

Kao jedan od najmlađih članova uredništva *Hrvatskoga biografskoga leksikona*, zadužen za pisanje nekoliko članaka o manje poznatim iseljenicima nakon 1945., upravo zahvaljujući kolegici Bašić i sâm sam 2004. izmijenio nekoliko elektroničkih pisama s gospodom Olgom Jareb, u nadi da bi mi njezin suprug mogao pomoći uputom i savjetom. Vjerojatno kako bi se olakšala komunikacija, gospodin Jareb nazvao me potom telefonski, čime je započeo nevelik, ali za me veoma dojmljiv niz poduljih prekoceanskih razgovora (vođenih tijekom subotnjih večeri, nerijetko uz dječju vrisku s ove strane Atlantika), koji se s užih tema vezanih uz *Hrvatski biografski leksikon* proširio na druge moje znanstvene interese, na cijelo vremensko razdoblje obrađeno u *Pola stoljeća hrvatske politike*, a onda i na suvremene hrvatske prilike.

Bilo bi preuzetno reći da smo se te i sljedeće godine dospjeli dublje upoznati, no gospodina Jareba pamtit ću stoga i kao dragoga sugovornika iznimnoga strukovnog pamćenja (bez obzira na slučajni tijek naše živahne interakcije, mnoge bibliografske podatke sipao je kao iz rukava), koji je svoju obaviještenost bio spreman širokogrudno podijeliti sasvim neposrednim nastupom, bez ijedne naznake onoga pokroviteljskoga odnosa, kakav se inače znade javiti kod takvih razlika u dobi i profesionalnom stupnju. Te će moje uspomene, dakako, i same jednom izbljedjeti i nestati, no Jarebovi nezaobilazni radovi ostat će trajno utkani u hrvatsku historiografiju.

FILIP HAMERŠAK

